

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ЮРИДИЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені ЯРОСЛАВА МУДРОГО**

ВАПНЯРЧУК В'ЯЧЕСЛАВ ВІТАЛІЙОВИЧ

УДК 343.14(477)

**ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ
КРИМІНАЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ДОКАЗУВАННЯ**

12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність»

АВТОРЕФЕРАТ
дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора юридичних наук

Харків – 2018

Дисертація є рукописом.

Робота виконана на кафедрі кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України.

Офіційні опоненти:

– доктор юридичних наук, професор **Аленін Юрій Павлович**, Національний університет «Одеська юридична академія», професор кафедри кримінального процесу, член-кореспондент Національної академії правових наук України, заслужений юрист України;

– доктор юридичних наук, професор **Лобойко Леонід Миколайович**, Верховний Суд, суддя;

– доктор юридичних наук, професор **Погорецький Микола Анатолійович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри правосуддя юридичного факультету, заслужений діяч науки і техніки України.

Захист відбудеться «16» жовтня 2018 року о 10.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.086.01 у Національному юридичному університеті імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 77.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого за адресою: 61024, м. Харків, вул. Пушкінська, 84-А.

Автореферат розіслано «__» вересня 2018 року.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

В. Ю. Шепітько

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Обґрунтування вибору теми дослідження. Реформа кримінального процесуального законодавства, яка ознаменувалася прийняттям у 2012 р. нового КПК України і яка не припиняється й до нині, вимагає не тільки осмислення, а й корінних змін у правосвідомості науковців, правозастосовників і суспільства в цілому. Нова правова реальність, що формується в державі, вимагає перегляду догматичних уявлень про сутність окремих кримінальних процесуальних інститутів, що перешкоджають їх ефективній реалізації. У першу чергу це стосується кримінального процесуального доказування, адже проблеми доказового права займають одне із центральних місць у кримінальній процесуальній теорії.

Комплексний характер кримінального процесуального доказування зобов'язує звернути увагу на актуальність дослідження його правової природи у кількох аспектах, кожен з яких висвітлює різні площини значущості й необхідності наукових розробок.

Аксіологічний аспект актуальності теми полягає у розумінні соціальної цінності кримінального процесуального доказування як основного змісту правозастосовної кримінальної процесуальної діяльності, яка слугує засобом захисту порушених в результаті вчинення кримінального правопорушення суспільних і приватних інтересів, а також і як його основи, яка має причинно-наслідковий характер між правопорушенням і результатами правозастосування.

Доктринальний аспект актуальності теми зумовлений тим, що у вітчизняній кримінальній процесуальній науці з моменту прийняття КПК 2012 року і до сьогодні відсутні кваліфікаційні наукові роботи, присвячені комплексному дослідженню теоретичних основ кримінального процесуального доказування і низки практичних проблем, що виникають при його здійсненні.

Безумовно, проблематика кримінального процесуального доказування в усі часи привертала увагу правників. Вагомий внесок у її розробку здійснили видатні вчені наприкінці ХІХ-початку ХХ ст. (С. І. Вікторський, Л. Є. Владіміров, Г. Ф. Дормідонтов, А. Ф. Коні, В. К. Случевський, В. Д. Спасович, Д. Г. Тальберг, І. Я. Фойницький та ін.) та знані правники радянської й російської правової науки (О. С. Александров, В. С. Балакшин, А. Р. Белкін, А. Я. Вишинський, Г. Ф. Горській, К. П. Грїшина, М. М. Гродзинський, М. О. Громов, В. С. Джатієв, Є. А. Доля, В. Я. Дорохов, П. С. Елькінд, М. В. Жогін, В. І. Зажицький, З. З. Зінатуллін, В. В. Золотих, Ц. М. Каз,

К. Б. Калиновський, Л. М. Карнеєва, Є. О. Карякін, М. М. Кіпніс,
Л. Д. Кокорєв, Р. В. Костенко, М. П. Кузнецов, В. О. Лазарева,
О. В. Левченко, Ю. К. Орлов, Г. М. Рєзнік, О. Б. Соловійов,
М. С. Строгович, О. І. Трусов, Ф. Н. Фаткулін, О. О. Хмиров,
С. А. Шейфер та ін.).

У сучасній вітчизняній кримінальній процесуальній доктрині проблеми доказування у кримінальному провадженні України у свій час досліджували Ю. П. Аленін, С. А. Альперт, В. Д. Бринцев, Т. В. Варфоломеєва, І. В. Гловюк, В. П. Гмирко, В. Г. Гончаренко, Ю. М. Грошевий, В. С. Зеленецький, В. М. Іщенко, І. Ю. Кайло, О. В. Капліна, Є. Г. Коваленко, С. О. Ковальчук, О. В. Литвин, Л. М. Лобойко, Т. М. Мірошниченко, М. М. Михеєнко, В. Т. Нор, А. А. Павлишин, А. В. Панова, М. А. Погорецький, В. О. Попелюшко, Б. П. Ратушна, О. В. Рибалка, Д. Б. Сергєєва, С. М. Сівочек, Н. В. Сибільова, С. В. Слїнько, Х. Р. Слюсарчук, О. С. Старенький, С. М. Стахівський, А. С. Степаненко, М. М. Стоянов, В. М. Тертишнік, І. А. Тітко, В. М. Трофименко, В. В. Тютюнник, Л. Д. Удалова, Д. В. Філін, І. Л. Чупрікова, О. Г. Шило, М. Є. Шумило, О. Г. Яновська та ін.

Проте безпосереднім предметом досліджень у більшості випадків виступали лише окремі питання кримінального процесуального доказування. Крім того, у своїх пошуках більшість науковців використовували натуралістичний (природничонауковий) методологічний підхід до доказування, досліджуючи його як об'єкт природи, наділений певними характеристиками. Для сучасної ж юридичної науки актуальним є дослідження кримінального процесуального доказування з використанням діяльнісного методологічного підходу, тобто з позицій мислєдіяльності дослідника, виділяючи і аналізуючи якості й ознаки доказової діяльності, які зумовлені певними засобами й методами, що ним використані.

Нормативно-правовий аспект актуальності теми зумовлений низкою принципів новачій законодавчого врегулювання як базових основ, так і окремих особливостей здійснення кримінального процесуального доказування, що у свою чергу спонукає до необхідності їх докладного аналізу і внесення пропозицій щодо вдосконалення окремих з них.

Правозастосовний аспект пов'язаний із тим, що належне правове регламентування кримінального процесуального доказування не завжди є гарантією забезпечення його ефективного здійснення. Цьому може сприяти неправильне тлумачення нормативних приписів, догматичність

мислення через призму попередніх уявлень щодо сутності доказової діяльності, свідомі зловживання тощо.

Вищевикладене обумовило вибір теми дисертаційної роботи та визначило основні її напрями.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертація виконана згідно з планом наукових досліджень кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого і є складовою частиною цільової комплексної програми «Судова влада: проблеми організації та діяльності» (номер державної реєстрації 0111U000957). Тема роботи «Суд як суб'єкт доказування» затверджена вченою радою Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого» 19 грудня 2008 року (протокол №5). 11 вересня 2015 року вченою радою Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого було уточнено і затверджено тему дисертації у такій редакції: «Теоретичні основи кримінального процесуального доказування» (протокол № 1).

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є розробка системної концепції кримінального процесуального доказування, що сприятиме вдосконаленню його доктринального розуміння, правового регулювання та ефективності здійснення.

Досягнення зазначеної мети зумовило необхідність вирішення таких дослідницьких завдань:

– виокремити різні концептуальні підходи до розуміння сутності кримінального процесуального доказування у вітчизняній науці кримінального процесу, охарактеризувати їх особливості та філософсько-методологічне підґрунтя;

– обґрунтувати доцільність розгляду кримінального процесуального доказування як системи й можливість застосування системного підходу до його дослідження (системну концепцію доказування), визначити і охарактеризувати змістовні елементи системи доказування та кореляційні зв'язки між ними;

– з'ясувати гносеологічну й проектно-реалізаційну природу кримінального процесуального доказування;

– обґрунтувати необхідність виділення й дослідження поняття «об'єкт кримінального процесуального доказування» і проаналізувати його співвідношення з поняттям «предмет доказування»;

– охарактеризувати сутність поняття «межі кримінального процесуального доказування» та його співвідношення з предметом доказування;

- визначити й охарактеризувати ознаки суб'єктивної сторони кримінального процесуального доказування (правову позицію суб'єкта доказування, мотив і мету доказування);

- з'ясувати сутність поняття «стандарт доказування», аргументувати можливість і необхідність введення (легалізації) його окремих видів у вітчизняному кримінальному судочинстві;

- визначити й проаналізувати форми прояву доказування суб'єкта в об'єктивному навколишньому світі та ознаки об'єктивної сторони кримінального процесуального доказування;

- охарактеризувати сутність доказів у кримінальному провадженні, як основного засобу доказування, розглянути їх властивості та види залежно від процесуального джерела закріплення фактичних даних;

- визначити й охарактеризувати правила допустимості доказів у кримінальному провадженні, концепції визнання отриманих відомостей про факти недопустимими та встановити вплив специфіки окремих джерел доказів на процедуру забезпечення їх допустимості;

- охарактеризувати загальновідомі й преюдиціальні факти, факти, що презюмуються, та визнані факти як засоби доказування;

- виокремити коло суб'єктів кримінального процесуального доказування та дати їх загальну характеристику;

- з'ясувати співвідношення понять «обов'язок доказування» та «тягар доказування»;

- обґрунтувати пропозиції щодо удосконалення нормативного забезпечення кримінального процесуального доказування та практики його здійснення.

Об'єктом дослідження є кримінальне процесуальне доказування.

Предметом дослідження є теоретичні основи кримінального процесуального доказування.

Методи дослідження. Дослідження сутності кримінального процесуального доказування здійснено на підставі діяльнісного методологічного підходу (що дало змогу звернути дослідницьку увагу на особливості механізму доказової мислєдїяльності, визначити складові елементи системи доказування та взаємозв'язок між ними, що є необхідним для належного його здійснення).

Для досягнення поставленої мети в процесі дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів наукового дослідження, характерних для правової науки. Історико-правовий метод був використаний для аналізу розвитку історичних уявлень про кримінальне процесуальне доказування у вітчизняній науці

кримінального процесу (підрозділ 1.1), філософсько-методологічного підґрунтя різних концептуальних підходів (підрозділи.1.3), мети доказування (підрозділи.3.3), еволюції поглядів щодо доказів та інших засобів його здійснення (підпункт 4.2.6.1). Системно-структурний метод надав можливість запропонувати системний підхід до кримінального процесуального доказування й використання системного аналізу (різних форм опису) доказування (підрозділ 1.2), розглянути його суб'єктивні та об'єктивні аспекти (розділи 2-5), визначити систему ознак суб'єктивної (підрозділи 3.1-3.3) та об'єктивної сторони доказування (підрозділ 4.2), а також систему способів та засобів доказування (пункти 4.2.5 та 4.2.6). Порівняльно-правовий метод забезпечив можливість співставлення положень нині чинного та попереднього кримінального процесуального законодавства (розділи 1-5), а також порівняння підходів щодо окремих питань здійснення доказування в інших країнах та в практиці Європейського Суду з прав людини (пункти 3.4.1, 3.4.3, 4.2.6). Статистичний метод був застосований при узагальненні та опрацюванні матеріалів слідчої та судової практики (наприклад, щодо механізму формування різних процесуальних джерел доказів, використання загальновідомих, преюдиціальних і визнаних фактів, а також фактів, що презюмуються (пункт 4.2.6)). Формально-юридичний метод став підґрунтям для розкриття та вдосконалення багатьох понять, які виділяються в теорії доказування, а також дав змогу запропонувати низку авторських (зокрема, понять «об'єкт доказування» і «предмет доказування» (підрозділ 2.1), «мотив доказування» та «мета доказування» (підрозділи 3.2 і 3.3), «правова позиція суб'єкта доказування» (пункт 3.1.1), «суб'єкт кримінального процесуального доказування» (підрозділ 5.1) та ін.). Зазначені методи використовувались у взаємозв'язку, що сприяло повноті дослідження й обґрунтованості сформульованих наукових висновків і пропозицій.

Нормативно-правовим й інформаційним підґрунтям дисертації є: Конституція України, міжнародні договори, закони України, підзаконні нормативно-правові акти, рішення Конституційного Суду України (далі – КСУ), Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ), постанови Верховного Суду (далі – ВС), постанови Пленуму та інформаційні листи Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ (далі – ВССУ), законодавство іноземних держав, КПК України 1960 р.

Теоретичною основою дисертаційної роботи послужили наукові праці вітчизняних і зарубіжних науковців у галузі філософії, загальної

теорії права, конституційного, міжнародного, кримінального й кримінального процесуального права, криміналістики. Крім цього, предмет дослідження та прагнення до його комплексного розгляду зумовили потребу в зверненні до літературних джерел з питань системології, логіки, соціології, психології, а також інших галузей знань.

Емпіричну базу дослідження становлять рішення ЄСПЛ, КСУ, ВС, ВССУ, судові рішення вітчизняних судів різних інстанцій, що розміщені в Єдиному державному реєстрі судових рішень, та узагальнення правозастосовної практики в місцевих і апеляційних судах України у 2013-2018 рр. (опрацьовано понад 120 судових рішень). Відповідно до цілей дослідження проведено анкетування, в рамках якого опитано 28 суддів місцевих та апеляційних судів, 88 прокурорів, які здійснюють процесуальне керівництво у кримінальних провадженнях, 67 слідчих різних органів досудового розслідування, 81 адвокат і 34 науковця з спеціальності 12.00.09.

Наукова новизна отриманих результатів визначається тим, що дана робота є першою в українській кримінальній процесуальній науці після набрання чинності КПК України 2012 року кваліфікаційною науково-дослідною працею, яка присвячена комплексній розробці теоретичних основ кримінального процесуального доказування і низки практичних проблем, що виникають при його здійсненні. До найбільш вагомих результатів, що містять наукову новизну, слід віднести такі:

уперше:

– розроблено новий концептуальний підхід до кримінального процесуального доказування, сутність якого полягає у розумінні доказування як системи, що складається з таких елементів як об'єкт, суб'єктивна сторона, об'єктивна сторона і суб'єкт доказування, організованість і взаємодія яких є необхідною і достатньою умовою належного здійснення доказової діяльності;

– здійснено системний аналіз кримінального процесуального доказування шляхом використання різних форм опису, зокрема: а) історичної (виокремлено пізнавальний, діяльнісний і комплексний концептуальні підходи до розуміння сутності доказування та їх філософсько-методологічне підґрунтя); б) предметної (визначено загальну будову системи доказування та структуру її змістовних елементів); в) функціональної (розкрито особливості внутрішнього та зовнішнього функціонування системи доказування);

– аргументована можливість і необхідність введення в науковий обіг поняття «об'єкт кримінального процесуального доказування», під

яким розуміються обставини кримінального чи процесуального правопорушення, на які може бути спрямована доказова діяльність, та запропоноване авторське розуміння його співвідношення з предметом кримінального процесуального доказування, яким є особливе бачення об'єкта, його певна проекція, що ґрунтується на правових позиціях, знаннях, досвіді того чи іншого суб'єкта;

– визначено характерні ознаки суб'єктивної сторони кримінального процесуального доказування, до яких віднесено: правову позицію, мотив та мету. За результатами їх дослідження запропоновані авторські визначення вказаних понять та розуміння їх змісту. Зокрема, змістовними елементами правової позиції виділяються такі: наявність тези доказування; доказова основа; оцінка власного доказування суб'єктом та правових позицій інших суб'єктів;

– обґрунтовано, що метою кримінального процесуального доказування є встановлення істини, під якою слід розуміти сформоване (сконструйоване) під час кримінального провадження в передбаченому законом порядку достовірне, узгоджене знання про обставини, які підлягають доказуванню та/або знання, визнане таким за погодженням сторін. Зважаючи на те, що сприйняття об'єктивної реальності завжди індивідуальне, а також ґрунтуючись на когнітивному уявленні про те, що людина не просто відображає світ, а активно його будує (конструює), розуміння істини кожним суб'єктом завжди індивідуальне;

– запропоновано сутність об'єктивної сторони кримінального процесуального доказування розглядати як з точки зору можливих форм прояву доказування суб'єкта в навколишньому світі, так і характеризуючи такі її ознаки як дію, правові наслідки, причинний зв'язок між дією і правовими наслідками, місце, час, обстановку, способи і засоби, доказування;

– висловлено погляд, що застосування переборного примусу в ситуації крайньої необхідності в окремих випадках може бути визнано виправданим, а отримані в результаті цього докази допустимими. У зв'язку з цим, обстоюється думка про доцільність законодавчого регламентування для таких випадків умов застосування інституту крайньої необхідності в кримінальному процесуальному доказуванні;

– обґрунтовано необхідність визначення системи засобів кримінального процесуального доказування, до яких, відповідно до чинного законодавства, поряд з доказами (як основним засобом доказування) слід відносити загальновідомі, преюдиціальні, визнані факти, а також факти, що презюмуються;

– запропоновано систему критеріїв визначення кола суб'єктів кримінального процесуального доказування, до яких слід відносити: постійну або тривалу участь в доказовій діяльності (хоча б у межах однієї стадії); наявність процесуального інтересу (публічного або особистого (свого чи чужого)); участь у доказовій (пізнавальній і проектно-реалізаційній) діяльності;

удосконалено:

– уявлення про співвідношення категорій доказування і правозастосування, яке полягає не тільки в розумінні доказування як змістовної складової правозастосування, що є цілком традиційним з точки зору суб'єкта доказування – правозастосовника, а й як його основи, яка має причинно-наслідковий характер між правопорушенням і результатами правозастосування, тобто, з позицій будь-якого суб'єкта доказування.

– розуміння правової природи поняття «межі доказування» як границь доказової діяльності шляхом виділення критеріїв визначення моменту їх досягнення (як кількісних, так і якісних);

– розуміння сутності і системи слідчих (розшукових) дій, як способів здійснення доказування, їх відмінностей від інших процесуальних (в тому числі слідчих (розшукових) дій між собою) та не процесуальних дій;

– розуміння, що юридичний обов'язок і тягар доказування суб'єктів кримінального провадження є самостійними правовими явищами, відмінність між якими полягає в тому, що: по-перше, тягар доказування забезпечується не заходами юридичної відповідальності, а в більшій мірі тим інтересом, який переслідується сторонами в кримінальному провадженні; по-друге, обов'язок доказування (і право його здійснення) передусім стосується такої його змістовної складової як доказування-пізнання (зокрема, формування і дослідження у формі перевірки доказової основи правової позиції суб'єкта доказування, тобто збирання і перевірки доказової інформації), а тягар доказування – доказування як проектно-реалізаційної діяльності (зокрема, формування суб'єктом доказування своєї правової позиції, її декларування й обґрунтування);

набули подальшого розвитку:

– наукові підходи щодо трактування доказування у кримінальному процесі як пізнавальної і проектно-реалізаційної (формування суб'єктом доказування своєї правової позиції, її декларування і обґрунтування) діяльності;

– доктринальні погляди про особливості пізнавальної доказової діяльності у кримінальному провадженні, що відрізняють її від інших різновидів пізнання (буденного, наукового тощо), зокрема, однією з відмінних особливостей доказування визначена його мета;

– висловлені в науковій літературі думки щодо градації предмета кримінального процесуального доказування та теоретичної і практичної значущості виділення в ньому головного факту (під яким розуміється вчинення конкретного кримінального правопорушення певною особою);

– погляди, що при характеристиці оцінки, як складового елемента правової позиції суб'єкта доказування, має йтися не лише про оцінку доказів, а про оцінку доказування певного суб'єкта;

– пропозиції щодо доцільності виділення стандартів кримінального процесуального доказування, як певних умовних взірців, орієнтирів, оптимальних рівнів вимог, що свідчать про достатність знань (як в об'єктивному (певна сукупність доказової інформації), так і в суб'єктивному (певний рівень переконаності) аспектах) для прийняття відповідного процесуального рішення;

– підходи щодо визначення як найбільш продуктивної та такої, що в повній мірі відображає його сутнісну правову природу, системної моделі (трактовки) доказів. Ця модель відображає всі основні сторони поняття доказів: інформаційну (відомості), матеріальну (процесуальні джерела), логічну (факт – пізнаний з допомогою відомостей, що містяться в певному джерелі) та процесуальну (визначений законом порядок отримання відомостей про факти та порядок їх закріплення);

– правила (критерії) допустимості доказів і концепції визнання певної інформації недопустимою для доказування. Щодо останніх, зокрема, висловлена думка про доцільність їх подальшої теоретичної розробки, а щодо окремих з них, які використовують диференційований підхід до оцінки наслідків порушень кримінального процесуального закону, – і законодавчого унормування;

– пропозиції щодо застосування інституту преюдиції в кримінальному провадженні з дотриманням балансу між такими конституційно захищеними цінностями, як загальнообов'язковість і несуперечливість судових рішень, з однієї сторони, і незалежність суду та змагальність кримінального провадження – з іншої. Такий баланс може бути забезпечений визначенням меж дії преюдиціальності та порядку її подолання у випадку незгоди.

Практичне значення одержаних результатів. Викладені в дисертації висновки і пропозиції можуть бути використані у:

(а) науково-дослідницькій сфері – для подальших досліджень кримінального процесуального доказування; (б) правотворчій діяльності – при удосконаленні та розвитку чинного кримінального процесуального законодавства; (в) правозастосовній діяльності судів, органів досудового розслідування й адвокатури – при здійсненні правосуддя у кримінальних справах та вивченні судової практики і підготовці рекомендаційних роз'яснень судам нижчого рівня (Акт впровадження Касаційного кримінального суду у складі Верховного Суду від 12.07.2018 р., Акт впровадження Апеляційного суду Харківської області від 04.07.2018 р.), при здійсненні досудового розслідування у кримінальному провадженні (Акт впровадження Управління нагляду за додержанням законів Національною поліцією України Департаменту нагляду за додержанням законів у кримінальному провадженні та координації правоохоронної діяльності Генеральної прокуратури України від 31.05.2018 р., Акт впровадження Слідчого управління Головного управління Національної поліції в Харківській області від 04.06.2018 р.), при організації та проведенні кваліфікаційних іспитів для набуття права на зайняття адвокатською діяльністю та здійсненні дисциплінарного провадження щодо адвокатів у дисциплінарних справах про дисциплінарні проступки, допущені ними під час участі у кримінальному провадженні (Акт впровадження Вищої кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури України від 22.05.2018 р.); (г) навчально-методичному процесі – при вивченні курсу кримінального процесу та спецкурсів, підготовці підручників і науково-практичних посібників, розробці методичних рекомендацій (Акт впровадження Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого від 22.05.2018 р., Акт впровадження юридичного факультету Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна від 24.05.2018 р.).

Апробація матеріалів дисертації. Робота виконана на кафедрі кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого, обговорена та рекомендована до захисту на розширеному засіданні кафедри кримінального процесу. Основні положення, висновки й пропозиції дисертаційної роботи доповідались автором й були оприлюднені на: Всеукраїнських науково-практичних конференціях: «Конституційний процес в Україні: здобутки та проблеми» (м. Харків, 25-26 червня 2009 р.); «Конституція України – основа розбудови правової демократичної соціальної держави та формування правової системи» (м. Харків, 23-24 червня 2011 р.);

«Сучасне кримінальне провадження України: доктрина, нормативна регламентація та практика функціонування» (м. Одеса, 17 квітня 2015 р.); Міжнародних науково-практичних конференціях: присвяченій 10-річчю Полтавського юридичного інституту (м. Полтава, 15 березня 2012 р.); науковців, викладачів, аспірантів (м. Луганськ, 10-11 квітня 2013 р.); присвяченій 20-річчю Національної академії правових наук України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України» (м. Харків, 20-21 листопада 2013 р.); *Pravna veda a prax v tretom tisícročí medzinarodnej vedeckej konferencie* (Kosice, Slovenska republika, 27-28 februar 2015 r.); «Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу» (м. Херсон, 5-6 червня 2015 р.); «Актуальні питання теорії та практики застосування сучасного вітчизняного та міжнародного права» (м. Київ, 12-13 червня 2015 р.); «Людина і закон: публічно-правовий вимір» (м. Дніпро, 7-8 жовтня 2016 р.); міжкафедральному «круглому столі» «Застосування норм міжнародного гуманітарного, національного кримінального та кримінального процесуального права в ході проведення антитерористичної операції на Сході України» (м. Харків, 12 лютого 2015 р.); науково-практичних семінарах: «Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення» (м. Харків, 19 жовтня 2010 року); «Захист прав і законних інтересів особи у кримінальному судочинстві» (м. Харків 20 травня 2011р.); 1-му Харківському кримінальному процесуальному полілозі, присвяченому 50-річчю кафедри кримінального процесу Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого та 85-річчю від дня народження доктора юридичних наук, професора, академіка НАПрН України Ю. М. Грошевого (м. Харків, 16 груд. 2016 р.); засіданні координаційного бюро з проблем кримінального процесу відділення кримінально-правових наук Національної академії правових наук України (м. Харків, 6 лист. 2017 р.).

Публікації. Основні результати дослідження знайшли відображення в працях, опублікованих автором за темою дисертації (в 1 монографії, 34-ох наукових статтях у фахових наукових виданнях (з яких 10 – включено до міжнародних наукометричних баз і 3 – є науковими виданнями інших держав), і в тезах 14-ти доповідей на наукових, науково-практичних конференціях та семінарах, а також в 6-ти публікаціях, які додатково відображають наукові результати дисертації).

Структура та обсяг дисертації зумовлена предметом, метою, завданнями та логікою дослідження обраної теми. Робота складається зі вступу, 5 розділів, які містять 17 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (727 найменувань) і додатків. Загальний обсяг дисертації – 509 сторінок, з яких основний текст – 401 сторінка, список використаних джерел – 68 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми дисертації, стан її наукової розробки, визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, охарактеризовано його методологію та емпіричну базу, розкрито наукову новизну, теоретичне та практичне значення одержаних результатів, наведені дані про їх апробацію.

Розділ 1. «Теоретико-методологічні основи вітчизняного кримінального процесуального доказування» складається з п'яти підрозділів.

У **підрозділі 1.1. «Історичний розвиток уявлень про кримінальне процесуальне доказування у вітчизняній науці кримінального процесу»** на підставі змістовно-функціонального критерію виділяється три концептуальних підходи до доказування у кримінальному провадженні: 1) пізнавальний; 2) діяльнісний та 3) комплексний. У свою чергу, в рамках пізнавального підходу до доказування залежно від превалювання на тому чи іншому етапі історичного розвитку певних акцентів виділяється раціональне (логічне) та раціонально-емпіричне трактування пізнавальної доказової діяльності.

У **підрозділі 1.2. «Системний підхід до кримінального процесуального доказування: обґрунтування можливості і доцільності виділення та загальні положення»** наведені аргументи щодо виділення авторського концептуального підходу до кримінального процесуального доказування, сутність якого полягає в розумінні доказування як системи й можливості застосування системного підходу до його дослідження.

Системний підхід обумовив здійснення системного аналізу кримінального процесуального доказування шляхом використання різних форм його опису, зокрема: а) історичної (проаналізовано історичний розвиток уявлень про кримінальне процесуальне доказування у вітчизняній науці кримінального процесу та філософсько-

методологічне підґрунтя різних концептуальних підходів до розуміння сутності доказування); б) предметної (визначено загальну будову системи доказування, змістовними елементами якої запропоновано виділяти: об'єкт, суб'єктивну сторону, об'єктивну сторону і суб'єкта доказування (субстрактний напрямок предметного опису). Поєднання саме цих елементів призводить до появи емерджентної (системоутворюючої) властивості доказування, якою є можливість належного здійснення доказової діяльності. Вказані складові елементи системи доказування, у свою чергу, теж пропонується досліджувати як системи (або підсистеми), в яких також можуть бути визначені й проаналізовані їх змістовні опції (структурний напрямок предметного опису); в) функціональної (розкрито особливості внутрішнього (зв'язку між її елементами та піделементами) та зовнішнього функціонування системи доказування (її адаптивної (приспосовування системи доказування до середовища) та адаптуючої (приспосовування середовища до системи) активності);

У системному підході кримінальне процесуальне доказування розуміється як пізнавальна й проектно-реалізаційна діяльність, яка полягає в дослідженні суб'єктом, який його здійснює, обставин вчиненого кримінального правопорушення, формуванні на підставі певного стандарту доказування власної теоретико-інформаційної моделі (своїєї правової позиції) та її реалізації. На підтримку пізнавального і проектно-реалізаційного характеру доказової діяльності висловилося і 88,9% опитаних нами респондентів (п. 4 Додатку Б до дисертації).

У підрозділі 1.3 «Філософсько-методологічне підґрунтя різних концептуальних підходів до розуміння сутності кримінального процесуального доказування» на підставі аналізу філософських уявлень щодо питань гносеології на різних етапах історичного розвитку зазначається, що філософсько-методологічним підґрунтям пізнавального концептуального підходу для його раціонального (логічного) трактування слугував такий напрям традиційної гносеології як раціоналізм, для його ж раціонально-емпіричного трактування – раціоналізм і емпіризм. Філософським підґрунтям діяльнісної концепції доказування є системомиследяльнісна методологія (СМД-методологія). Методологічною ж основою комплексної концепції кримінального процесуального доказування визначена теорія пізнання, діяльності, аргументації й інтерпретації.

Традиційна гносеологія, яка є філософським підґрунтям пізнавального концептуального підходу до доказування, по суті, є

втіленням натуралістичного методологічного підходу. У СМД-методології, яка є філософським підґрунтям діяльнісного підходу до доказування, знайшов своє втілення діяльнісний методологічний підхід. Відмінність між цими підходами полягає в різній спрямованості активності дослідника. В першому випадку його пізнавальна активність спрямовується на матеріал природи (стосовно доказування – на його традиційне розуміння, яке нині знайшло своє нормативне закріплення у ч. 2 ст. 91 КПК), у другому – на доказову мислєдїяльність, тобто внутрішні і зовнішні процеси, які відбуваються при здійсненні доказування залежно від характеристик суб'єктів, які його здійснюють.

При дослідженні сутності доказування у вітчизняному кримінальному провадженні в рамках системної концепції обґрунтована необхідність застосування діяльнісного методологічного підходу, а також використання окремих здобутків визначених і проаналізованих уявлень про доказування.

У підрозділі 1.4. «Гносеологічна й проектно-реалізаційна природа кримінального процесуального доказування» при розгляді гносеологічної природи доказування додатково обґрунтовано висловлену в науковій літературі думку про необхідність зміни пізнавальної парадигми теорії доказування кримінального процесу – від класичної теорії пізнання (єдиною методологічною основою якої є концепція відбиття (відображення)) в бік здобутків сучасної когнітивної науки (методологічну основу якої складає система юридичних технік – відбиття (відображення), інтерпретація, репрезентація). Когнітивістика, використовуючи знання інших наук, дозволяє підійти до розгляду сутності кримінального процесуального доказування як до діяльності суб'єктів, які її здійснюють, спрямованої не тільки на пізнання певних обставин, а також і на формування кожним з них власних теоретико-інформаційних моделей (зокрема, у свідомості суб'єкта, тобто у його внутрішньому світі) та їх прояв (реалізацію) у світі зовнішньому. Крім того, відкидання концепту відбиття як єдиної основи теорії пізнання (й загалом класичної гносеології) дає можливість переглянути ідеологему об'єктивної істини у кримінальному провадженні як мети доказування та заперечити розуміння доказування лише як суто інформаційного процесу (діяльності, спрямованої на отримання певної інформації).

У підрозділі 1.5. «Кримінальне процесуальне доказування і правозастосування» відзначається, що кримінальне процесуальне доказування пронизує всі стадії застосування норм кримінального процесуального права (фактичну, юридичну та прийняття

правозастосовного рішення), тобто воно є його основним змістом. Реалізація норм кримінального процесуального права у формі правозастосування можлива тільки шляхом здійснення кримінального процесуального доказування. Однак, такий підхід до співвідношення «доказування» та «правозастосування» є цілком прийнятним з точки зору суб'єкта доказування – правозастосовника, але не зовсім вдалим з позиції інших суб'єктів доказування у змагальному кримінальному провадженні. Тому, доцільно розглядати доказування не тільки як змістовний складник правозастосування, а і як його основу, що має причинно-наслідковий характер між кримінальним правопорушенням і результатами правозастосування.

Розділ 2. «Об'єкт і предмет кримінального процесуального доказування» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 2.1. *«Поняття «об'єкт доказування» та його співвідношення з предметом доказування»* обґрунтована необхідність виділення поняття «об'єкт доказування» та висловлена думка про його співвідношення з поняттям «предмет доказування». Під об'єктом кримінального процесуального доказування пропонується розуміти те, на що спрямована доказова діяльність, а саме – кримінальне чи процесуальне правопорушення (або будь-які обставини кримінального чи процесуального правопорушення). Предмет же доказування – це особливе бачення об'єкта, особливий підхід до нього, його певна проекція. Якщо суб'єкт доказування, виходячи із власної системи розрізнення, яка зумовлюється як приписами закону (наприклад, щодо виконання тієї чи іншої кримінальної процесуальної функції, наданих повноважень), так і власним розсудом, що залежить від його правової позиції, знань, досвіду, при здійсненні кримінального провадження, пізнає й досліджує певні обставини кримінального чи процесуального правопорушення (об'єкта доказування), то можна констатувати перетворення об'єкта доказування у його предмет (появу предмета доказування певного суб'єкта). Тобто предметом доказування тих чи інших суб'єктів є їх позиційні інтерпретації певних обставин кримінального чи процесуального правопорушення. Таким чином, предмет доказування обумовлюється об'єктом доказування і завжди формується його суб'єктом.

У підрозділі 2.2. *«Градація предмета доказування і загальна характеристика його видів»* залежно від ступеня конкретизації обставин кримінального правопорушення і з використанням принципу співвідношення загального, окремого (спеціального) й особливого

здійснено градацію поняття предмета доказування на: загальний, родовий, спеціальний та безпосередній (індивідуальний). Зважаючи, що обставини загального предмета доказування не є рівнозначними, що серед них є визначальні й похідні, цілком правомірним і доцільним, як з теоретичних, так і практичних міркувань виділення головного факту, під яким потрібно розуміти факт учинення конкретного кримінального правопорушення певною особою.

У *підрозділі 2.3. «Межі кримінального процесуального доказування»* під межами доказування розуміються границі доказової діяльності, які забезпечують певний обсяг знань суб'єкта доказування про обставини кримінального провадження, що підлягають доказуванню, і який є достатнім для прийняття відповідного процесуального рішення чи здійснення певної процесуальної дії. Для з'ясування моменту досягнення зазначених вище границь доказової діяльності можуть використовуватися такі критерії: а) певна сукупність доказів, яка має бути достатньою для висновку про дослідження обставин предмета доказування; б) дослідження всіх можливих версій; проведення необхідних слідчих і судових дій; в) ступінь точності знань про обставини, які підлягають доказуванню, їх достовірність або ймовірність (в перших двох критеріях в основу визначення моменту досягнення меж доказування покладається кількісний показник, у третьому – якісний).

Розділ 3. «Суб'єктивна сторона кримінального процесуального доказування» складається з чотирьох підрозділів.

Підрозділ 3.1. «Сутність і загальна характеристика правової позиції суб'єкта кримінального процесуального доказування» складається з трьох пунктів.

У *пункті 3.1.1. «Поняття, ознаки й види правової позиції суб'єкта доказування»* на підставі визначення сутнісних ознак під правовою позицією суб'єкта доказування пропонується розуміти зумовлену певними мотивом і метою, сформовану на доказовій основі усвідомлену та систематизовану переконаність суб'єкта доказування в істинності свого розуміння тих чи інших фактів конкретного кримінального провадження, яка публічно продемонстрована у формі як власної правової оцінки, так і оцінки інших суб'єктів доказування й має чітко виражене прагнення переконати в цьому інших.

З метою докладнішого дослідження правової природи правових позицій суб'єктів доказування у кримінальному провадженні здійснено їх поділ за різними класифікаційними критеріями, зокрема: за суб'єктом

(правова позиція обвинуваченого, захисника, прокурора, потерпілого та ін.); за способом оформлення (документально оформлена й документально не оформлена); за ступенем взаємозв'язку з моральними установками суспільства (моральна й аморальна); за характером взаємодії правових позицій різних суб'єктів (безконфліктна і конфліктна); за характером зовнішнього прояву (пасивна й активна); за способом доведення до адресатів (вербальна, текстуальна, візуально-поведінкова).

У пункті 3.1.2. *«Зміст правової позиції суб'єкта доказування»* виокремлюються і характеризуються змістовні елементи правової позиції суб'єкта кримінального процесуального доказування, зокрема: 1) наявність тези доказування; 2) доказова основа; 3) оцінка власного доказування суб'єктом і правової позиції інших суб'єктів. При характеристиці оцінки як складового елемента правової позиції суб'єкта доказування обґрунтовується думка про необхідність оцінки не лише доказів, а й доказування загалом (тобто оцінки всіх елементів змісту доказування з позицій його системного трактування: об'єкта, суб'єктивної сторони, об'єктивної сторони та суб'єкта доказування) (таку думку поділяє й більше 80 % опитаних нами респондентів (пункти 10 і 11 Додатку Б до дисертації)). У зв'язку з цим, пропонується використовувати у законодавстві, науковій і навчальній літературі саме термін «оцінка доказування».

У пункті 3.1.3. *«Оцінка доказування у кримінальному провадженні»* дається характеристика таких відомих в історії розвитку кримінального провадження способів оцінки як: формальний і вільний. При дослідженні останнього основна увага приділена аналізу сутності внутрішнього переконання.

У *підрозділі 3.2. «Мотив кримінального процесуального доказування»* висловлюється думка про необхідність виділення й дослідження такої ланки психічного регулювання поведінки суб'єктів доказування як мотиву кримінального процесуального доказування, під яким запропоновано розуміти усвідомлене внутрішнє спонукання суб'єкта кримінального процесуального доказування, що зумовлене певними потребами, інтересами й метою, які викликають у особи рішучість діяти. Відмінність між такими спонукальними детермінантами мотиву як потреби й інтерес полягає в тому, що останнє є поняттям більш широким. Складовими елементами структури інтересу є відповідна потреба (вона передує й обумовлює його), а також ставлення до неї та спосіб її задоволення.

У підрозділі 3.3. «*Мета кримінального процесуального доказування*» обґрунтовується, що метою кримінального процесуального доказування є встановлення істини, під якою слід розуміти сформоване (сконструйоване) під час кримінального провадження в передбаченому законом порядку достовірне, узгоджене знання про обставини, які підлягають доказуванню та/або знання, визнане таким за погодженням сторін. Зважаючи на те, що сприйняття об'єктивної реальності завжди індивідуальне, а також ґрунтуючись на когнітивному уявленні про те, що людина не просто відображає світ, а активно його будує (конструює), розуміння істини кожним суб'єктом завжди індивідуальне.

Підрозділ 3.4. «Стандарт кримінального процесуального доказування» складається з трьох пунктів.

У пункті 3.4.1. «*Поняття стандарту кримінального процесуального доказування*» під стандартом кримінального процесуального доказування запропоновано розуміти певний умовний взірць, орієнтир, оптимальний рівень вимог, що свідчить про достатність знань як в об'єктивному (певна сукупність доказів), так і в суб'єктивному (певний рівень переконаності) аспектах для прийняття відповідного процесуального рішення чи здійснення процесуальної дії.

У пункті 3.4.2. «*Кримінальне процесуальне законодавство України щодо стандартів доказування*» на підставі аналізу вітчизняного кримінального процесуального законодавства і практики його застосування пропонується виділяти такі стандарти доказування: а) «на перший погляд» або «ймовірне припущення» (використовується, зокрема, для початку досудового розслідування (ст. 214 КПК)); б) «вагоме переконання» або «обґрунтоване припущення» (відповідно до нього вирішується питання про обрання запобіжних заходів; повідомлення про підозру (статті 177, 276 КПК); в) «поза розумними сумнівами» (використовується для ухвалення кінцевих судових рішень у провадженнях, в яких вирішується питання про винуватість чи невинуватість особи у вчиненні кримінального правопорушення (ст. 17 КПК)).

У пункті 3.4.3. «*Стандарт доказування в практиці Європейського суду з прав людини*» зроблено висновок, що використання Європейським судом стандарту «поза розумними сумнівами» при розгляді справ кримінально-правового характеру має певні особливості, відмінні від практики його застосування національними судами (зокрема: щодо можливості перекладання тягара доказування; використання доказів,

навіть тих, які національним судом визнані непридатними; щодо неможливості держави-відповідача скористатися правом на мовчання).

Розділ 4. «Об'єктивна сторона кримінального процесуального доказування» складається з двох підрозділів.

У підрозділі 4.1. «Форми прояву кримінального процесуального доказування суб'єкта в об'єктивному навколишньому світі» зазначається, що сутність об'єктивної сторони кримінального процесуального доказування доцільно розглядати з точки зору форм прояву в навколишньому світі внутрішніх процесів, що мають місце у свідомості суб'єктів доказування, та зовнішніх ознак доказової діяльності. Виділяються такі форми прояву кримінального процесуального доказування суб'єкта в об'єктивному навколишньому світі: а) формування власної правової позиції суб'єкта доказування і правової позиції інших суб'єктів; б) дослідження (у формі перевірки та оцінки) власної правової позиції суб'єкта доказування, а також суб'єктивної та об'єктивної сторони доказування інших суб'єктів; в) декларування власної правової позиції суб'єктом доказування (яке полягає у висуненні певного тезису доказування та його обґрунтуванні).

Підрозділ 4.2. «Характеристика ознак об'єктивної сторони кримінального процесуального доказування» складається з шести пунктів.

У пункті 4.2.1. «Дія, правові наслідки та причинний зв'язок між дією і правовими наслідками кримінального процесуального доказування» дається загальна характеристика зазначених зовнішніх ознак об'єктивної сторони. Зокрема, відзначається, що дія повинна володіти такими характеристиками як доказова значущість і свідомо-вольовий характер. Визнання свідомо-вольового характеру ознакою дії зумовлює такі важливі практичні висновки: – не може розглядатися як дія в доказовому сенсі поведінка: а) яка здійснюється поза контролем свідомості (наприклад, отримання доказової інформації в результаті застосування гіпнозу, рефлексорні дії чи інстинктивні реакції); б) яка здійснюється поза контролем волі, що може полягати у примусі з боку інших осіб; в) неосудних осіб, які через наявність у них того чи іншого психічного розладу не усвідомлюють характер своїх дій (в останньому випадку відсутня не лише така характерна ознака об'єктивної сторони доказування як його свідомо-вольовий характер, а і його суб'єкт, що свідчить про тісний системний зв'язок цих елементів системи доказування).

У пункті 4.2.2. «Місце здійснення кримінального процесуального доказування» місце доказування розглядається не тільки як фізичний простір, на якому здійснюються дії, що входять до об'єктивної сторони кримінального процесуального доказування, а і як правовий простір, який виникає при визначенні підслідності чи підсудності кримінального провадження. При характеристиці підслідності виділяється два її види: предметна (відомча) (ст. 216 КПК) і територіальна (ст. 218 КПК). Зазначається, що в основу розподілу кримінальних проваджень між різними органами досудового розслідування (різними відомствами) законодавцем покладено критерій спеціалізації (галузевий напрямок їх правоохоронної діяльності) та низка ознак кримінального провадження (кваліфікаційна; персональна; альтернативна; за зв'язком проваджень; розміру предмета злочину чи завданої шкоди; суб'єкта, щодо якого вчинено злочин; тяжкості наслідків злочину; універсальна).

У пункті 4.2.3. «Час здійснення кримінального процесуального доказування» зазначається, що він залежить насамперед від наявності розпочатого і незакінченого кримінального провадження. При характеристиці поняття «розумність строків» проаналізовані критерії їх визначення, які вироблені практикою Європейського суду і знайшли своє закріплення у ч. 3 ст. 28 КПК, та висловлена думка про необхідність забезпечення ефективності гарантування їх дотримання шляхом законодавчого врегулювання порядку оскарження.

У пункті 4.2.4. «Обстановка здійснення кримінального процесуального доказування» зазначається, що нею є сукупність об'єктивних умов (обставин), за яких виконується об'єктивна сторона кримінального процесуального доказування. Виділення обстановки доказування як однієї з ознак його об'єктивної сторони є не пропозицією введення в науковий обіг нового поняття, а констатацією того, що в дійсності має місце як у законодавстві, так і в практиці кримінального провадження. Саме ця ознака об'єктивної сторони доказування в багатьох випадках дозволяє пояснити необхідність диференціації кримінальної процесуальної форми, тобто, по суті, є тією теоретичною основою, ґрунтуючись на якій законодавець передбачає специфіку здійснення доказування в певних кримінальних провадженнях.

Прикладом законодавчого врегулювання обстановки доказування є, зокрема, положення: глави 24-1 і ст. 323 КПК, які регламентують особливості спеціального кримінального провадження; ст. 615 КПК, яка врегульовує особливості досудового розслідування в умовах воєнного, надзвичайного стану або проведення антитерористичної операції та ін.

У пункті 4.2.5. «Способи здійснення кримінального процесуального доказування» увага зосереджена на визначені й аналізі способів формування доказової основи правової позиції суб'єктів доказування різних сторін (збирання доказів). При характеристиці такого способу як слідчі (розшукові) дії (ч. 2 ст. 93 КПК) окреслені їх особливості, що дозволяють відмежувати від інших процесуальних і непроцесуальних дій та визначити їх систему. При розгляді ініціювання стороною захисту проведення слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій (ч. 3 ст. 93 КПК), висловлено сумнів в можливості віднесення його до способів збирання доказів. Адже в такому випадку докази отримуються в результаті не ініціювання, а використання такого способу як проведення слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій. При визначені системи можливих інших дій, як способу формування доказової основи правової позиції суб'єктів доказування сторони захисту (ч. 3 ст. 93 КПК), звертається увага на обов'язкову умову їх застосування – здатність забезпечити подання суду належних і допустимих доказів, а також висловлюється думка, що таке забезпечення стосується подання доказів як стороною захисту, так і стороною обвинувачення. Такими іншими діями можуть бути, зокрема: заявлення скарг, заяв, відводів, клопотань, не зв'язаних із проведенням слідчих (розшукових) чи інших процесуальних дій; дії, які прямо не регламентовані КПК (наприклад, зовнішній огляд об'єктів (споруд, приміщень, місцевості, речей чи документів), доступ до яких не обмежений, а за згодою їхніх власників або законних користувачів, й закритих до вільного доступу).

Пункт 4.2.6. «Засоби доказування у кримінальному провадженні» складається з двох підпунктів.

У підпункті 4.2.6.1. «Докази як засіб кримінального процесуального доказування» на підставі критичного аналізу поняття «докази» й висловлених різноманітних підходів до його розуміння, пропонується виділяти його комплексно-системне трактування. Саме в ньому знаходять своє відображення такі сторони як: інформаційна (відомості), матеріальна (процесуальні джерела), логічна (встановлення наявності чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження, з допомогою відомостей, що містяться в певному джерелі) та процесуальна (визначений законом порядок отримання відомостей про факти та порядок їх закріплення в процесуальних джерелах).

Доказування у кримінальному процесі здійснюється в рамках двох основних процедур – підготовчого й головного доказових проваджень,

які мають суттєві відмінності. Кваліфікація певних фактичних даних як доказів на підготовчому доказовому провадженні (в досудовому провадженні), є лише думкою певного суб'єкта, і її основним призначенням є не надання їм статусу доказової інформації, на якій ґрунтується кінцеве рішення, а саме формування доказової бази своєї правової позиції. Фактичні ж дані набути статусу доказів, як основи правової позиції суду й стати базою прийняття ним відповідного судового рішення, можуть лише за результатами безпосереднього змагального судового розгляду (тобто в головному доказовому провадженні). Таким чином, позиція закону про появу й фігурування доказів на досудовому провадженні (приміром: п. 8 ч. 3 ст. 42, п. 3 ч. 2 ст. 64¹, ч. 1 ст. 84, п. 3 ч. 1 ст. 276), є лише такою, яку треба розглядати з точки зору формування правових позицій суб'єктів доказування різних сторін, і яка за своїм характером є попередньою. За таке розуміння моменту появи доказів у кримінальному провадженні висловилося і 89,6% опитаних нами респондентів (з них 92,9% суддів, 94,2% прокурорів, 94% слідчих, 95% адвокатів, 52,9% науковців (п. 7 Додатку Б до дисертації)).

Як властивості доказів виокремлені й проаналізовані належність, допустимість, достовірність та значущість (сила) (притаманні кожному доказу) та достатність і взаємозв'язок (характерні для сукупності доказів).

При характеристиці допустимості виділені такі її правила: а) про належного суб'єкта; б) про належне джерело (стосується як належного фактичного джерела відомостей про факти (або належного носія відомостей), так і належного процесуального джерела (процесуальної форми закріплення доказової інформації)); в) про належний вид способу формування доказової основи (збирання доказів); г) про належний (законний) порядок здійснення способу формування доказової основи (збирання доказів). При його розгляді зроблено висновок, що тільки істотні процесуальні порушення, які зв'язані з ущемленням прав і свобод особи, призводять до визнання отриманих доказів недопустимими; г) про неприпустимість упередження у зв'язку з дослідженням даних про особу підозрюваного, обвинуваченого (щодо останнього, зауважується, що оскільки дане правило визначається не формою отримання доказів (що є характерним для допустимості), а логіко-гносеологічною характеристикою їх змісту, його доцільно відносити до такої властивості як значущість (сила) доказів).

Всі концепції можливого визнання певної інформації недопустимою для доказування (концепції визнання доказів недопустимими) поділяються на дві групи. До першої належать ті, в яких використовується категоричний (однозначний) підхід до вирішення порушеного питання (концепція «нещадного виключення доказів», або «чаю та чорнил»), до другої – ті, в яких використовується диференційований підхід до наслідків порушень кримінального процесуального закону (концепція «істотності порушення кримінального процесуального закону», «плодів отруєного дерева», «асиметрії правил допустимості доказів», «недобросовісної помилки», «срібного блюда», «розбитого дзеркала»). Саме останні потребують подальшого наукового дослідження, а окремі й законодавчого врегулювання у вітчизняному кримінальному процесуальному законодавстві.

При характеристиці процесуальних джерел доказів розглянуто сутність кожного з них, їх відмінності між собою та особливості механізму формування, які впливають на питання щодо їх допустимості. Так, зокрема, сутність речового доказу пропонується розглядати як правову систему: «річ – доказовий факт (факти) – суб'єкт доказування», яка потребує дотримання певної процесуальної форми входження його в кримінальне провадження (змістовними елементами цієї форми є: належна процедура введення речових доказів в кримінальне провадження та належна процедура їх зберігання).

У підпункті 4.2.6.2. «Інші засоби кримінального процесуального доказування: види та характеристика» визначаються й аналізуються інші засоби кримінального процесуального доказування, зокрема: загальновідомі та преюдиціальні факти, факти, що презюмуються і визнані (безспірні) факти.

Розділ 5. «Суб'єкти кримінального процесуального доказування» складається з трьох підрозділів.

У підрозділі 5.1. «Поняття суб'єктів кримінального процесуального доказування» під суб'єктами доказування пропонується розуміти учасників кримінального провадження, які, обстоюючи публічний або приватний (свій чи чужий) процесуальний інтерес, протягом тривалого часу (хоча б у межах однієї стадії) здійснюють пізнавальну й проектно-реалізаційну доказову діяльність. До них, зокрема, можна віднести: суд, слідчого суддю, сторони кримінального провадження, потерпілого, цивільного позивача (їх представників, законних представників), цивільного відповідача (його представника),

представника юридичної особи, щодо якої здійснюється кримінальне провадження. За результатами проведеного анкетування голоси респондентів щодо питання чи є суд суб'єктом доказування розділилися майже порівну. Не вважають його таким переважна більшість опитаних прокурорів (81,8 %) та науковців (53 %). За протилежну позицію (суд є суб'єктом доказування) висловилося 85,7 % суддів, 61,2 % слідчих, 60,5 % адвокатів (п. 38 Додатку Б до дисертації).

У підрозділі 5.2. «Класифікація суб'єктів кримінального процесуального доказування і рівність прав сторін у процесі доказування» висловлюється думка, що суб'єктів доказування можна класифікувати за різними критеріями, зокрема: за виконуваною кримінальною процесуальною функцією (суб'єкти сторони обвинувачення, суб'єкти сторони захисту та ін.); за характером участі у процесі (на тих, хто зобов'язаний і тих, які вправі його здійснювати); залежно від професійної підготовленості (на професійних і казуальних).

Зважаючи на різні засоби, які регламентовані законом та використовуються сторонами в процесі формування і дослідження (у формі перевірки) правової позиції (як власної, так й інших суб'єктів доказування), можна говорити про рівні, але не однакові права сторін. Коли ж йдеться про дослідження правових позицій (у формі оцінки), їх представлення та обґрунтування перед судом, сторони мають (так і повинно бути) однакові права, що зумовлює посилення процесуальної активності сторін, а отже сприяє здійсненню дійсно змагального кримінального провадження.

У підрозділі 5.3. «Обов'язок і тягар кримінального процесуального доказування» на підставі аналізу різних наукових позицій, чинного кримінального процесуального законодавства та практики його застосування зазначається, що «обов'язок доказування» і «тягар доказування» це самостійні правові явища, відмінність між якими полягає: - по-перше, в тому, що тягар доказування забезпечується не заходами юридичної відповідальності, а інтересом сторін кримінального провадження; - по-друге, у тому, що обов'язок доказування (і право на участь в ньому) стосується такого змістовного складника (аспекта) кримінального процесуального доказування як доказування-пізнання, тягар же – доказування як проектно-реалізаційної діяльності. Розглянуті випадки можливого перекладання тягара доказування (як матеріально-правових, так і процесуально-правових фактів) на протилежну сторону.

ВИСНОВКИ

Результатом дисертаційного дослідження є розв'язання конкретної наукової проблеми, яка має важливе значення для науки і практики кримінального процесу, – розроблення системної концепції кримінального процесуального доказування. Найбільш вагомими результатами роботи, на думку автора, є:

1. Розгляд історичного розвитку уявлень про сутність кримінального процесуального доказування на підставі змістовно-функціонального критерію дає можливість запропонувати виділення трьох концептуальних підходів: 1) пізнавального; 2) діяльнісного та 3) комплексного. Філософсько-методологічним підґрунтям для першого підходу визначено традиційну гносеологію (з превалюванням на певному етапі раціоналізму чи емпіризму), другого – системомиследіяльнісну методологію, третього – теорію пізнання, діяльності, аргументації й інтерпретації.

2. На підставі аналізу уявлень про сутність доказування на різних етапах його історичного розвитку, переконаності в необхідності переосмислення традиційних підходів до нього з метою підвищення ефективності його здійснення, а також аналізу наукової літератури з філософії та системології запропоновано авторський концептуальний підхід до кримінального процесуального доказування. Його сутність полягає в розумінні доказування як системи й можливості застосування системного підходу до його дослідження.

Системний підхід зумовив здійснення системного аналізу кримінального процесуального доказування шляхом використання різних форм його опису, зокрема: а) історичної; б) предметної; в) функціональної.

В системному підході кримінальне процесуальне доказування розуміється як пізнавальна й проектно-реалізаційна діяльність, яка полягає в дослідженні суб'єктом, який його здійснює, обставин вчиненого кримінального правопорушення, формуванні на підставі певного стандарту доказування власної теоретико-інформаційної моделі (своєї правової позиції) та її реалізації.

3. При розгляді гносеологічної та проектно-реалізаційної природи кримінального процесуального доказування зроблено декілька важливих теоретичних і практичних висновків, зокрема: 1) пізнавальна доказова діяльність має певні особливості, що відрізняють її від інших видів пізнання (наукового, буденного); 2) виділення поряд з кримінальним процесуальним доказуванням такої категорії як кримінальне

процесуальне пізнання є недоцільним. Саме таке розуміння кримінального процесуального доказування попередить виключення з нього практичних операцій по формуванню доказів (і як наслідок їх недооцінку); 3) необхідною є зміна пізнавальної парадигми теорії доказування вітчизняного кримінального процесу – від класичної теорії пізнання в бік здобутків сучасної когнітивної науки.

4. Виділення поняття «об'єкт доказування» та з'ясування його співвідношення з поняттям «предмет доказування» має важливе як (а) теоретичне значення (оскільки: по-перше, сприятиме приведенню кримінального процесуального знання про доказування у відповідність до здобутків філософської науки щодо онтологічної та гносеологічної сутності доказування; по-друге, виділення предмета без об'єкта є методологічно не вірним, адже предмет завжди похідний, вторинний щодо об'єкта пізнання), так і (б) практичне значення (адже правильне розуміння того, що є об'єктом і предметом доказування сприятиме належному здійсненню кожним суб'єктом доказування своєї діяльності, і як наслідок утвердження дійсної змагальності кримінального провадження).

Об'єктом кримінального процесуального доказування є те, на що спрямована доказова діяльність, а це – кримінальне чи процесуальне правопорушення (або будь-які обставини кримінального чи процесуального правопорушення). Предмет же доказування – особливе бачення об'єкта, особливий підхід до нього, його певна проекція, концептуалізація, що ґрунтуються на приписах закону та розсуді суб'єкта доказування, який залежить від його правової позиції, знань, досвіду. Тобто предметом доказування тих чи інших суб'єктів є їх позиційні інтерпретації певних обставин кримінального чи процесуального правопорушення (об'єкта доказування). Саме цим пояснюється те, що в конкретному кримінальному провадженні стосовно обставин одного кримінального правопорушення у суб'єктів різних сторін можуть мати місце їх різні інтерпретації.

5. Межі доказування – це границі доказової діяльності, які забезпечують певний обсяг знань суб'єкта доказування про обставини кримінального провадження, і який є достатнім для прийняття відповідного процесуального рішення чи здійснення певної процесуальної дії. Критеріями досягнення границь доказової діяльності є: а) певна сукупність доказів; б) дослідження всіх можливих версій; проведення необхідних слідчих і судових дій; в) ступінь точності знань про обставини, які підлягають доказуванню, їх достовірність або

ймовірність (в перших двох пунктах в основу визначення моменту досягнення меж доказування покладається кількісний показник, в третьому – якісний).

6. Ознаками суб'єктивної сторони кримінального процесуального доказування визначається правова позиція суб'єкта доказування, мотив і мета його здійснення. Правова позиція суб'єкта доказування – це його усвідомлена переконаність в істинності свого розуміння тих чи інших фактів конкретного кримінального провадження з чітко вираженим прагненням переконати в цьому інших осіб, яка зумовлена певним мотивом і поставленою перед собою метою, сформована на відповідній доказовій основі, і яка публічно виражена (продемонстрована) у формі як власної правової оцінки, так і оцінки іншими суб'єктами доказування. Під мотивом доказування розуміється усвідомлене внутрішнє спонукання суб'єкта кримінального процесуального доказування, що зумовлене певними потребами, інтересами й метою, які викликають у особи рішучість діяти. Метою кримінального процесуального доказування є встановлення істини, під якою слід розуміти сформоване (сконструйоване) під час кримінального провадження в передбаченому законом порядку достовірне, узгоджене знання про обставини, які підлягають доказуванню та/або знання, визнане таким за погодженням сторін.

7. Стандарт доказування – це певний умовний взірць, орієнтир, оптимальний рівень вимог, що свідчить про достатність знань (як в об'єктивному (певна сукупність доказів), так і в суб'єктивному (певний рівень переконаності) аспекті) для прийняття відповідного процесуального рішення чи здійснення процесуальної дії. На підставі аналізу вітчизняного кримінального процесуального законодавства і практики його застосування пропонується виділяти такі стандарти доказування: а) «ймовірне припущення»; б) «обґрунтоване припущення»; г) «поза розумними сумнівами».

8. Сутність об'єктивної сторони кримінального процесуального доказування доцільно розглядати з точки зору як можливих форм прояву в навколишньому світі внутрішніх процесів, що мають місце у свідомості суб'єктів доказування (такими формами є: а) формування власної правової позиції суб'єкта доказування і правової позиції інших суб'єктів; б) дослідження (у формі перевірки та оцінки) власної правової позиції суб'єкта доказування, а також суб'єктивної та об'єктивної сторони доказування інших суб'єктів; в) декларування власної правової позиції суб'єктом доказування (яке полягає у висуненні певного тезису

доказування та його обґрунтуванні), так і зовнішніх ознак доказової діяльності (до останніх належать: дія, правові наслідки, причинний зв'язок між дією і правовими наслідками, місце, час, обстановка, способи і засоби його здійснення).

9. Під засобами кримінального процесуального доказування слід розуміти не тільки докази, а й загальновідомі та преюдиціальні факти, факти, що презюмуються і визнані (безспірні) факти. На підставі критичного аналізу поняття «докази» й висловлених різноманітних підходів до його розуміння, виділено його комплексно-системне трактування. Саме в ньому знаходять своє відображення такі сторони як: інформаційна (відомості), матеріальна (процесуальні джерела), логічна (встановлення наявності чи відсутності фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження, з допомогою відомостей, що містяться в певному джерелі) та процесуальна (визначений законом порядок отримання відомостей про факти та порядок їх закріплення в процесуальних джерелах).

З організаційної точки зору кримінальне процесуальне доказування здійснюється в рамках двох основних процедур – підготовчого та головного доказових проваджень. Доказова продукція, виготовлена на підготовчому доказовому провадженні, як правило, є значущою лише для забезпечення потреб цього провадження (зокрема, вирішення завдань, які стоять перед стадією досудового розслідування, для формування правових позицій його суб'єктів, обґрунтування правильності прийнятих процесуальних рішень та правомірності проведення процесуальних дій); для головного ж доказового провадження вона має характер лише вихідного матеріалу.

Розглядаючи властивості доказів, пропонується виокремлювати ті, що притаманні як окремим доказам (належність, допустимість, достовірність та значущість (сила)), так і їх сукупності (достатність та взаємозв'язок). При характеристиці процесуальних джерел доказів розглянуто сутність кожного з них та особливості механізму формування, які впливають на питання щодо їх допустимості.

10. Правилами допустимості доказів є: (а) правило про належного суб'єкта; (б) про належне джерело (стосується як належного фактичного джерела відомостей про факти (або належного носія відомостей), так і належного процесуального джерела (процесуальної форми закріплення доказової інформації)); в) про належний вид способу формування доказової основи (збирання доказів); г) про належний (законний) порядок здійснення способу формування доказової основи; г) про

неприпустимість упередження у зв'язку з дослідженням даних про особу підозрюваного, обвинуваченого (щодо цього правила, зауважується, що положення ст. 88 КПК, яке його й регулює, повинно бути змістом не допустимості доказів, а такої їх властивості як значущість (сила)).

За результатами розгляду концепцій можливого визнання певної інформації недопустимою для доказування (концепцій недопустимості доказів), висловлена думка про необхідність їх подальшого наукового дослідження, а щодо окремих з них, в яких використовується диференційований підхід до наслідків порушень кримінального процесуального закону, й законодавчого регламентування.

Розгляд окремих видів доказів (залежно від процесуального джерела закріплення) дав можливість визначити їх специфіку, що впливає на процедуру забезпечення їх допустимості. Так, зокрема, сутність речового доказу пропонується розглядати як правову систему: «річ – доказовий факт (факти) – суб'єкт доказування», яка потребує дотримання певної процесуальної форми входження його в кримінальне провадження (змістовними елементами цієї форми є: належна процедура введення речових доказів в кримінальне провадження та належна процедура їх зберігання). Оцінка допустимості висновку експерта зумовлює необхідність вирішення питань щодо придатності об'єкта експертного дослідження та законності процедури ініціювання його проведення.

11. Теорією вітчизняного кримінального процесу майже не дослідженою є проблема використання у кримінальному процесуальному доказуванні як засобів доказування обставин (фактів), що не потребують доказування, а саме: загальновідомих, преюдиціальних, фактів, що презюмуються, і визнаних (безспірних). При характеристиці кожного з них висловлена думка щодо умов їх можливого використання. Так, зокрема, загальновідомий факт має володіти властивостями очевидності та загальновідомості; застосування преюдиції у кримінальному провадженні вимагає дотримання балансу між такими конституційно захищеними цінностями, як загальнообов'язковість і несуперечливість судових рішень, з одного боку, й незалежність суду та змагальність кримінального провадження – з другого (такий баланс може бути забезпечений визначенням меж дії преюдиціальності й порядку її відкидання (подолання) у випадку незгоди з нею).

12. Суб'єктами кримінального процесуального доказування є учасники кримінального провадження, які, обстоюючи публічний або приватний (свій чи чужий) процесуальний інтерес, протягом тривалого часу (хоча б у межах однієї стадії) здійснюють пізнавальну й проектно-реалізаційну доказову діяльність. Зважаючи на різні засоби, які регламентовані законом та використовуються суб'єктами доказування в процесі формування і дослідження (у формі перевірки) правової позиції (як власної, так й інших суб'єктів), можемо говорити про рівні, але не однакові їх права. Коли ж йдеться про дослідження правових позицій (у формі оцінки), їх представлення й обґрунтування перед судом, суб'єкти різних сторін мають (повинні мати) саме однакові права, що обумовлює посилення їх процесуальної активності, а отже сприяє здійсненню дійсно змагального кримінального провадження.

13. Юридичний обов'язок і тягар доказування – це самостійні правові явища, відмінність між якими полягає: - по-перше, в тому, що тягар доказування забезпечується не заходами юридичної відповідальності, а інтересом сторін кримінального провадження; - по-друге, у тому, що обов'язок доказування (і право на участь в ньому) стосується такого змістовного складника (аспекта) кримінального процесуального доказування як доказування-пізнання, тягар же – доказування як проектно-реалізаційної діяльності.

14. За результатами проведеного наукового пошуку обґрунтована доцільність внесення низки змін та доповнень до КПК України. Зокрема, пропонується: законодавчо регламентувати таку властивість доказів як їх значущість (силу) і у зв'язку з цим внести зміни до ст. 88 КПК, зазначивши в ній, що відомості, які стосуються особи підозрюваного, обвинуваченого не можуть бути використані в доказуванні (не мають ніякої значущості); у ст. 90 КПК врегулювати, що обставини встановлені в рішенні суду, прийнятому у спрощеному провадженні, не можуть використовуватися в іншому провадженні без їх дослідження з дотриманням загальних засад кримінального провадження; змінити назву ст. 92 КПК на таку: «Обов'язок і тягар доказування» і в ч. 2 цієї статті термін «обов'язок» замінити на «тягар»; назву ст. 93 КПК змінити на «Формування доказової основи правової позиції суб'єкта доказування», в ч. 2 цієї статті замість «сторона обвинувачення» зазначити «суб'єкти кримінального провадження, які володіють владними повноваженнями», в ч. 3 цієї ж статті замість «сторона захисту» зазначити «суб'єкти кримінального провадження, які захищають свій або представлюваний інтерес»; назву ст. 94 КПК

змінити на «оцінку доказування» й відповідно у змісті цієї статті передбачити, що в кримінальному провадженні здійснюється оцінка не тільки доказів, а доказування загалом як власного, так і інших суб'єктів провадження; в абз. 1 ч. 2 ст. 97 КПК слова «незалежно від можливості допитати особу, яка надала первинні пояснення» замінити на «у разі неможливості допитати особу, яка надала первинні пояснення», а у п. 7 ч. 2 цієї ж статті фразу «можливість допиту особи, яка надала первинні пояснення» виключити; в ч. 8 ст. 223 КПК, перше речення викласти в такій редакції: «Слідчі (розшукові) дії не можуть проводитися після завершення досудового розслідування або закінчення строків досудового розслідування, крім їх проведення за дорученням суду у випадках, передбачених частиною третьою статті 333 цього Кодексу».

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Монографія:

1. Вапнярчук В. В. Теорія і практика кримінального процесуального доказування: моногр. Харків: Юрайт, 2017. 408 с.

Статті в наукових фахових виданнях (в тому числі включених до міжнародних наукометричних баз):

2. Вапнярчук В. В. Історичний розвиток вчень про істину в філософії. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2011. № 22. С. 185-192.

3. Вапнярчук В. В. Поняття кримінально-процесуального доказування. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 4 (67). С. 193-201.

4. Вапнярчук В. В. Гносеологічні основи процесу доказування. *Публічне право*. 2012. №1(5). С. 91-98.

5. Вапнярчук В. В. Суб'єктивна сторона кримінально-процесуального доказування. *Вісник Академії правових наук України*. 2012. № 1 (68). С. 217-223.

6. Вапнярчук В. В. Зміст об'єктивної сторони кримінально-процесуального доказування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 21. Ч. II. Т. 3. Сер. Право. С. 108-112.

7. Вапнярчук В. В. Об'єкт кримінально-процесуального доказування. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. №27. С. 125-132.

8. Вапнярчук В. В. Сущность истины в уголовном процессе Украины. *Legea si Viata*. 2013. №9(261). С. 53-56.

9. Вапнярчук В. В. Загальна характеристика предмету кримінально-процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук*. 2013. № 3(74). С. 238-248.

10. Вапнярчук В. В. Пределы уголовно-процессуального доказывания. *Legea si Viata*. 2013. №10(2). С. 40-43.

11. Вапнярчук В. В. Характеристика обставин предмету доказування, які підтверджують наявність головного факту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2013. Вип. 22. Ч. II. Т. 3. Сер. Право. С. 93-97.

12. Вапнярчук В. В. Загальна характеристика правових презумпцій та їх значення для кримінального процесуального доказування. *Юрист України*. 2013. №3(24). С. 62-68.

13. Вапнярчук В. В. Сутність преюдиціальних фактів та їх значення для кримінального процесуального доказування. *Публічне право*. 2013. №4 (12). С. 135-142.

14. Вапнярчук В. В. Суб'єкти кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук*. 2014. № 1 (76). С. 160-168.

15. Вапнярчук В. В. Сутність категорії «тягар доказування» в кримінальному провадженні України. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2014. №2 (77). С. 145-155.

16. Вапнярчук В. В. Зміст доказової діяльності суду в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 1 Т. 3. С. 134-138.

17. Вапнярчук В. В. Сутність, зміст та механізм формування внутрішнього переконання як результату оцінки доказування. *Юрист України*. 2014. №3(28). С. 103-110.

18. Вапнярчук В. В. Поняття та характеристика категорії «правова позиція суб'єкта кримінального процесуального доказування». *Право і суспільство*. 2015. №3. С. 187-193.

19. Вапнярчук В. В. Сутність внутрішнього переконання в кримінальному процесуальному доказуванні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 31. Сер. Право. С. 78-81.

20. Вапнярчук В. В. Мотив кримінального процесуального доказування. *Проблеми законності*. 2015. Вип. 128. С. 81-87.

21. Вапнярчук В. В. Мета кримінального процесуального доказування. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 1. Т. 4. Сер. Юрид. науки. С. 78-82.

22. Вапнярчук В. В. Стандарт кримінального процесуального доказування. *Вісник Національної академії правових наук України*. 2015. № 1 (80). С. 100-112.

23. Вапнярчук В. В. Допустимість доказів (доказування) в практиці Європейського Суду. *Публічне право*. 2015. №2(18). С. 177-183.

24. Вапнярчук В. В. Форми вияву доказування суб'єкта в об'єктивному навколишньому світі. *Право і суспільство*. 2015. №4. С. 215-223.

25. Вапнярчук В. В. Місце кримінального процесуального доказування як ознака його об'єктивної сторони. *Вісник Запорізького національного університету*. 2015. №2(II). С. 224-230.

26. Вапнярчук В. В. Щодо поняття доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2015. Вип. 32. Т. 3. Сер. Право. С. 114-117.

27. Вапнярчук В. В. Щодо сутності речових доказів та впливу їх специфіки на забезпечення допустимості в кримінальному процесуальному доказуванні. *National law journal: theory and practice*. 2015. № 4 (14). С. 124-128.

28. Вапнярчук В. В. Правові наслідки порушення процесуальної форми збирання доказів у кримінальному провадженні. *Публічне право*. 2015. №3(19). С. 201-210.

29. Вапнярчук В. В. Витребування та отримання, проведення інших процесуальних дій як способи збирання доказів у кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2015. Вип. 3. Т. 3. Серія Юрид. науки. С. 85-89.

30. Вапнярчук В. В. Загальна характеристика властивостей доказів та їх розмежування між собою. *Держава і право*. 2015. Вип. 67. Серія Юрид. науки. С. 361-375.

31. Вапнярчук В. В. Щодо концепцій недопустимості доказів. *Право і суспільство*. 2016. №5. С. 162-167.

32. Вапнярчук В. В. Щодо окремих питань підслідності, допустимості доказів та початку досудового розслідування. *Право та державне управління*. 2017. №1(26). С. 107-115.

33. Вапнярчук В. В. Співвідношення понять «об'єкт» і «предмет кримінального процесуального доказування». *Вісник Національної академії правових наук України*. 2017. № 3 (90). С. 159-166.

34. Вапнярчук В. В. Належний суб'єкт і належне джерело як правила допустимості доказів. *Право і суспільство*. 2018. № 2. С. 226-230.

35. Вапнярчук В. В. Поняття і система слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2018. Вип. 2. Т. 2. Серія Юрид. науки. С. 73-77.

Публікації апробаційного характеру:

36. Вапнярчук В. В. Конституційні основи кримінально-процесуального доказування. *Конституційний процес в Україні: здобутки та проблеми*: збірник наук. статей та тез наук.-практ. конф. Харків, 2009. С. 218-221.

37. Вапнярчук В. В. Предмет доказування в кримінальній справі: проблеми теорії і практики. *Досудове розслідування: актуальні проблеми та шляхи їх вирішення*: матер. постійно діючого наук.-практ. семінару (м. Харків, 19 жовт. 2010 р.). Вип. 2. Харків: ТОВ «Оберіг», 2010. С. 284-291.

38. Вапнярчук В. В. Поєднання та співвідношення суб'єктивного і об'єктивного в кримінально-процесуальному доказуванні: тези наукового семінару. *Захист прав і законних інтересів особи у кримінальному судочинстві*. Харків: ФІНН, 2011. С. 95-97.

39. Вапнярчук В. В. Конституційні основи розуміння сутності істини в кримінальному процесі України. *Конституція України основа розбудови правової демократичної соціальної держави та формування правової системи*: матер. всеукр. наук.-практ. конф. (м. Харків, 23-24 черв 2011 р.). С. 265-269.

40. Вапнярчук В. В. Об'єктивна сторона кримінально-процесуального доказування. *Особистість. Суспільство. Право*: зб. наук. статей та тез наук. повідомлень за матер. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 10-річчю Полтавського юрид. інституту (м. Полтава, 15 берез. 2012 р.). С. 382-384.

41. Вапнярчук В. В. Сутність, система і поняття слідчих (розшукових) дій як способів збирання доказів. *Правові засоби забезпечення та захисту прав людини: вітчизняний та зарубіжний досвід*: матер. ІХ міжнар. наук.-практ. конф. науковців, викладачів, аспірантів (м. Луганськ, 10-11 квіт. 2013 р.) / за ред. Л. І. Лазор. Луганськ: СПД Резніков В.С., 2013. Книга 4. С. 72-76.

42. Вапнярчук В. В. Загальновідомі факти в кримінально-процесуальному доказуванні. *Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю Національної академії*

правових наук України та обговоренню п'ятитомної монографії «Правова доктрина України». (м. Харків, 20-21 листоп. 2013 р.). Харків: Право, 2013. С. 638-641.

43. Вапнярчук В. В. Щодо правового регулювання окремих особливостей доказування в зоні проведення антитерористичної операції (АТО). *Застосування норм міжнародного гуманітарного, національного кримінального та кримінального процесуального права в ході проведення антитерористичної операції на Сході України*: матер. міжкафедрального «круглого столу» (м. Харків, 12 лют. 2015 р.) / ред. кол.: О. І. Перепелиця (голов. ред.), С. Є. Кучерина (заст. голов. ред.) та ін. Харків, 2015. С. 94-97.

44. Вапнярчук В. В. Загальна характеристика процесуального статусу суддів та їх диференціація. *Pravna veda a prax v tretom tisicroci medzinarodnej vedeckej konferencie* (Kosice, Slovenska republika (27-28 februar 2015 г.)). С. 174-177.

45. Вапнярчук В. В. Щодо змісту об'єктивної сторони доказування. *Сучасне кримінальне провадження України: доктрина, нормативна регламентація та практика функціонування*: матер. Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 квіт. 2015 р.) / відп. ред. Ю. П. Аленін. Одеса: Національний університет «Одеська юридична академія», 2015. С. 75-77.

46. Вапнярчук В. В. Щодо сутності поняття засобів доказування. *Особливості нормотворчих процесів в умовах адаптації законодавства України до вимог Європейського Союзу*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 5-6 черв. 2015 р.) Херсон: Вид. дім «Гельветика», 2015. С. 148-150.

47. Вапнярчук В. В. Щодо витребування та отримання як способів збирання доказів. *Актуальні питання теорії та практики застосування сучасного вітчизняного та міжнародного права*: міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 12-13 черв. 2015 р.). Київ: Центр наукових досліджень, 2015. С. 104-107.

48. Вапнярчук В. В. Щодо окремих питань початку досудового розслідування та кримінального процесуального доказування. *Людина і закон: публічно-правовий вимір*: матер. міжнар. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 7-8 жовт. 2016 р.). Дніпро: ГО «Правовий світ», 2016. С. 82-86.

49. Вапнярчук В. В. Історичний розвиток уявлень про кримінальне процесуальне доказування у вітчизняній науці кримінального процесу. *Кримінальний процес: сучасний вимір та перспективні тенденції*: 1-й Харків. кримінал. процесуал. полілог, присвяч. 50-річчю каф. кримінал.

процесу Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого та 85-річчю від дня народж. д-ра юрид. наук, проф., акад. НАПрН України Ю. М. Грошевого (м. Харків, 16 груд. 2016 р.) / редкол.: О. В. Капліна, В. І. Маринів, О. Г. Шило. Харків: Право, 2017. С. 115-123.

Публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації:

50. Вапнярчук В. В. Сутність початку досудового розслідування за новим КПК України. *Актуальні проблеми права: теорія і практика*. 2013. № 26. С. 177-186.

51. Вапнярчук В. В. Щодо поняття кримінального процесу та його внутрішньої структури. *Вісник Національної академії правових наук*. 2013. № 4(75). С. 216-224.

52. Вапнярчук В. В. Сутність активної та ініціативної діяльності суду в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. Вип. 25. Сер. Право. С. 236-239.

53. Вапнярчук В. В. Підстави застосування судового розсуду в кримінальному провадженні. *Проблеми законності*. 2014. Вип. 126. С. 175-182.

54. Вапнярчук В. В. Оцінні поняття як підстава застосування судового розсуду в кримінальному провадженні. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. 2014. Вип. 2. Т. 4. С. 77-80.

55. Вапнярчук В. В. Межі застосування судового розсуду в кримінальному провадженні. *Теорія і практика правознавства*. 2014. Вип. 1(5). URL: http://nauka.jur-academy.kharkov.ua/download/el_zbirnik/1.2014/11.3.5.pdf(<http://tlaw.nlu.edu.ua/article/view/63117/58526>).

АНОТАЦІЯ

Вапнярчук В. В. Теоретичні основи кримінального процесуального доказування. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність». – Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Міністерство освіти і науки України, Харків, 2018.

Робота є першою у вітчизняній кримінальній процесуальній науці після набрання чинності КПК України 2012 року кваліфікаційною науково-дослідною працею, яка присвячена комплексній розробці теоретичних основ кримінального процесуального доказування і низки практичних проблем, що виникають при його здійсненні.

Розроблено новий концептуальний підхід до кримінального процесуального доказування, сутність якого полягає у розумінні доказування як системи, що складається з таких елементів як об'єкт, суб'єктивна сторона, об'єктивна сторона і суб'єкт доказування, організованість і взаємодія яких є необхідною і достатньою умовою належного здійснення доказової діяльності.

Здійснено системний аналіз кримінального процесуального доказування шляхом використання різних форм опису, зокрема: а) історичної (виокремлено пізнавальний, діяльнісний і комплексний концептуальні підходи до розуміння сутності доказування та їх філософсько-методологічне підґрунтя); б) предметної (визначено загальну будову системи доказування та структуру її змістовних елементів); в) функціональної (розкрито особливості внутрішнього та зовнішнього функціонування системи доказування).

Розглянуто гносеологічну і проектно-реалізаційну природу кримінального процесуального доказування. Обґрунтовано необхідність виділення й дослідження поняття «об'єкт кримінального процесуального доказування», проаналізовано його співвідношення з поняттями «предмет доказування» та «межі кримінального процесуального доказування». Визначено і проаналізовано характерні ознаки суб'єктивної й об'єктивної сторони кримінального процесуального доказування.

Виділено коло суб'єктів кримінального процесуального доказування та здійснено їх класифікацію, з'ясовано особливості співвідношення понять «обов'язок доказування» і «тягар доказування».

За результатами проведеного дослідження висловлено й обґрунтовано низку пропозицій, що сприятимуть удосконаленню доктринального розуміння кримінального процесуального доказування, його правового регулювання та ефективності здійснення.

Ключові слова: кримінальне процесуальне доказування; система доказування; об'єкт доказування; суб'єктивна сторона доказування; об'єктивна сторона доказування; суб'єкт доказування; засоби доказування; докази.

АННОТАЦІЯ

Вапнярчук В. В. Теоретические основы уголовного процессуального доказывания. – Квалификационная научная работа на правах рукописи.

Диссертация на соискание ученой степени доктора юридических наук по специальности 12.00.09 «Уголовный процесс и криминалистика»;

судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». – Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, Министерство образования и науки Украины, Харьков, 2018.

Работа является первым в отечественной уголовной процессуальной науке после вступления в силу УПК Украины 2012 года квалификационным научно-исследовательским трудом, посвященным комплексной разработке теоретических основ уголовного процессуального доказывания и ряда практических проблем, возникающих при его осуществлении.

Разработан новый концептуальный подход к уголовному процессуальному доказыванию, сущность которого заключается в понимании доказывания как системы, состоящей из таких элементов как объект, субъективная сторона, объективная сторона и субъект доказывания, организованность и взаимодействие которых является необходимым и достаточным условием надлежащего осуществления доказательственной деятельности.

Проведен системный анализ уголовного процессуального доказывания путем использования различных форм описания, в частности: а) исторической (выделены познавательный, деятельностный и комплексный концептуальные подходы к пониманию сущности доказывания и их философско-методологическое основание); б) предметной (определено общее строение системы доказывания и структуру ее содержательных элементов); в) функциональной (раскрыты особенности внутреннего и внешнего функционирования системы доказывания);

Рассмотрена гносеологическая и проектно-реализационная природа уголовного процессуального доказывания. Обоснована необходимость выделения и исследования понятия «объект уголовного процессуального доказывания», проанализировано его соотношение с понятиями «предмет доказывания» и «пределы уголовного процессуального доказывания». Определены и проанализированы характерные признаки субъективной стороны уголовного процессуального доказывания: правовая позиция, мотив и цель.

Выделены и подробно охарактеризованы формы проявления доказывания субъекта в объективном окружающем мире и признаки объективной стороны уголовного процессуального доказывания. Проанализирована сущность доказательств в уголовном производстве, как одного из средств доказывания, подробно рассмотрены их свойства (сущность и соотношение). Охарактеризованы правила допустимости

доказательств в уголовном производстве, концепции признания полученных сведений о фактах недопустимыми и установлено влияние специфики отдельных источников доказательств на процедуру обеспечения их допустимости.

Выделен круг субъектов уголовного процессуального доказывания и осуществлена их классификация, выяснены особенности соотношения понятий «обязанность доказывания» и «бремя доказывания».

По результатам проведенного исследования высказан и обоснован ряд предложений, способствующих совершенствованию доктринального понимания уголовного процессуального доказывания, его правового регулирования и эффективности осуществления.

Ключевые слова: уголовное процессуальное доказывание; система доказывания; объект доказывания; субъективная сторона доказывания; объективная сторона доказывания; субъект доказывания; средства доказывания; доказательства.

ANNOTATION

Vapniarchuk V.V. Theoretical foundations of criminal procedural proof. – Qualifying scientific work on the rights of manuscript.

Dissertation for obtaining the degree of Doctor of Law in specialty 12.00.09 «Criminal Procedure and Criminology; forensic examination; operational search activity». – Yaroslav Mydryi National Law University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Kharkiv, 2018.

The thesis is the first qualifying research work in domestic criminal procedural science devoted to the comprehensive development of the theoretical foundations of criminal procedural proof and a number of practical problems arising from its implementation after the entry into force of the CPC of Ukraine in 2012.

A new conceptual approach to criminal procedural proof is developed, the essence of which is to understand the proof as a system consisting of such elements as an object, a subjective side, an objective side and the subject of proof, the organization and interaction of which is necessary and sufficient condition for the proper performance of the proof activity.

The systematic analysis of criminal procedural proof was carried out with the use of various forms of description, in particular: a) historical (cognitive, actionable and complex conceptual approaches to understanding the essence of proof and their philosophical and methodological basis are pointed out) b) substantive (the general structure of the system of proof and the structure of its content elements are determined); c) functional (the

features of the internal and external functioning of the proof system are revealed).

The epistemological and project-realization nature of criminal procedural proof is considered. The necessity of pointing out and studying of the concept «object of criminal procedural proof» is substantiated, its correlation with the concepts «object of proof» and «limits of criminal procedural proof» is analyzed. The characteristic features of the subjective and objective side of the criminal procedural proof are determined and analyzed.

The circle of subjects of criminal procedural proof is distinguished and their classification is made, the peculiarities of the correlation between the concepts of «the duty of proof» and «the burden of proof» is clarified.

According to the results of the research a number of propositions are made and substantiated which will contribute to the improvement of the doctrinal understanding of the criminal procedural proof, its legal regulation and the effectiveness of its implementation.

Key words: criminal procedural proof; system of proof; object of proof; subjective side of proof; objective side of proof; subject of proof; means of proof; evidence.

*Відповідальний за випуск:
кандидат юридичних наук, доцент Маринів В. І.*

Підписано до друку 06.09.2018. Формат 60х90/16
Папір офсетний. Віддруковано на різнографі.
Умовн. друк. арк. 1,8. Облік.-вид. арк. 1,9.
Тираж 100 прим. Зам. № 08-09/18

Віддруковано
«ФОП Напольська А.В.»
Виписка з ЄДР ЮО та ФОП №24800000000152491
від 01.10.2013 р.
м. Харків, вул. Я. Мудрого (був. Петровського), 34
т.: 700-42-81